

EEN ONBEKEND ONTWERP VAN PLATEELBAKKERIJ DE DISTEL? VILLA SERPHOS IN ENSCHEDE (1910)

Leon Brokers

Tijdens een bezoek aan een zwaar verbouwde villa ontdekte ik tot mijn verrassing een ruimte met bijna gaaf tegelwerk van meer dan honderd jaar oud. Dit was oorspronkelijk de badkamer, die in de loop der tijd verschillende functies had gehad waarvoor betegelde wanden noodzakelijk waren. Toen kwam de grote vraag: wie was de fabrikant van deze tegels?

In 1910 liet Izak Serphos (1858-1920) een villa bouwen aan de Rembrandtlaan 19 (na 1936 M.H. Tromplaan 19) in Enschede. Dit was de belangrijkste straat in de toenmalige nieuwbouwwijk Stadswijde die de binnenstad verbond met het Volkspark. Vanaf 1906 lieten met name tex-

tielfabrikanten aan deze laan voorname woningen in het groen bouwen. Izak Serphos stamde uit een joodse familie die zich in het begin van de negentiende eeuw in Enschede vestigde. Serphos had in 1887 de handelsmaatschappij Serphos & Co. opgericht en handelde in katoenafval.¹

Foto's gemaakt door de auteur tenzij anders vermeld.

¹ H. Zorn, G. Bekkering, P. Engbers (red.), 75 jaar Enschedese Natuurhistorische Museum Vereniging 1923-1998, Enschede 1998, 23-25.

Afb. 1 Rembrandtlaan in Enschede omstreeks 1912 (coll. Oudheidkamer Twente).

² R. Stenvert, 'Bouwers en bouwkundigen in Twente 1866-1906', in: *Overijsselse historische bijdragen: Verslagen en mededelingen van de Vereniging tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis* 108 (1993) 47-48.

³ Bevolkingsregister gemeente Enschede.

Afb. 2 Villa Serphos aan de M.H. Tromplaan in 2008. Het Natuurmuseum had het gebouw een jaar eerder verlaten en het stond nu al leeg.

In 1910 werd hij commissaris bij stoomweverij 'De Nijverheid' van textielfamilie Van Gelderen. Hij was getrouwd met Estella Meijers en had drie dochters en een zoon.

DE ARCHITECT

Het ontwerp was van architect Hendrik Reijgers (1861-1923), die nagenoeg alleen in Enschede bouwde.² Hij ontwierp, net als de bekendere lokale architect Beltman, zowel woningen als fabrieken. In 1890 maakte hij het ontwerp voor stoomweverij 'De Nijverheid' en in 1892 ontwierp hij een stoomweverij voor Fa. Serphos & Zn., opgericht door twee neven van Izak Serphos. Een door hem in 1906 ontworpen woonhuis stond schuin tegenover de kavel van

Serphos aan de Rembrandtlaan en fabriek 'De Nijverheid' lag om de hoek. Mogelijk waren deze opdrachten aanleiding voor Serphos om Reijgers als architect voor zijn woning te kiezen.

De witgepleisterde woning viel op door de vele balkons met zuilen en het flauw hellende dak met een groot overstek. Midden op het dak stond een sierlijk lichttorentje, waardoor daglicht in de centrale hal viel (afb. 1). Rondom de hal lagen de entree, garderobe, toilet en wc, salon, huiskamer, eetkamer, keuken, dienkeuken en berging. Het personeel had, naast een eigen wc, een dienstingang met huisnummer 17. Op de eerste verdieping lagen vier slaapkamers, een logeerkamer, badkamer en studeerkamer. De zolder diende als opslag en om te wassen, getuige de mangel- en droogruimte.

Serphos overleed in 1920, enkele jaren nadat de kinderen getrouwd en verhuisd waren. Estella woonde in de villa tot 1931 en verhuisde daarna naar haar zoon Hugo in Groningen. Vervolgens werd de villa kort bewoond door een scheikundig ingenieur van 'De Nijverheid'.³

NATUURHISTORISCH MUSEUM

De collectie van de Enschedese Natuurhistorische Museum Vereniging was sinds 1921 voor het publiek te bezoeken in een voormalige apothekerswerkplaats. Wegens sloop van dat pand verhuisde de collectie tien jaar later naar de zolder van een school.

Deze situatie was verre van ideaal en men ging op zoek naar een geschikt nieuw onderkomen. In 1939 kon men dankzij vele giften, van onder anderen textielfabrikanten, het vroegere woonhuis van de familie Serphos kopen. Het pand werd flink verbouwd. Binnenwanden werden verwijderd zodat men grote tentoonstellingsruimten kreeg. Ook werden de terrassen en het balkon dichtgezet en verdween het lichttorentje (later werd er een sterrenkoepel op het dak geplaatst). De voormalige dienstruimten werden verbouwd tot woning voor de huismeester en de badkamer werd gebruikt als laboratorium.

Al vanaf het begin had het museum te maken met ruimtetekort. Pas in de jaren vijftig en zestig kon het museum gefaseerd worden uitgebreid met nieuwe vleugels. Deze nieuwbouw was dusdanig groot dat de oorspronkelijke villa wat in de verdrukking kwam. In 2007 verhuisde het museum naar TwentseWelle in Roombeek [per 24 mei 2018 omgedoopt tot de Museumfabriek, red.] en kwam het pand leeg te staan (afb. 2). Kort daarna werd het aangekocht door Hogeschool Saxion, die al meerdere gebouwen in de Stadsweide bezat. De villa deed korte tijd dienst als bouwkeet voor een nabijgelegen bouwplaats en de toonzalen in de museumvleugel dienden als tijdelijke noodlokalen.

ONTDEKKING VAN DE BADKAMER

Bij mijn onderzoek naar de voormalige textielvilla's aan de M.H. Tromplaan was villa Serphos (zoals ik het pand was gaan noemen) lange tijd onbekend terrein. Na overleg met Saxion bezocht ik de villa en zag dat bijna het gehele interieur in de loop der tijd was verbouwd met verlaagde plafonds en voorzetwanden in de meest uiteenlopende kleuren. De grote verrassing voor mij was de vroegere badkamer, die de laatste jaren dienst had gedaan als mindervalidentoilet. De ruimte van 2,5 bij 5,3 meter was door middel van een lichte scheidingswand in tweeën gedeeld. De originele deurlijsten en glas-in-loodramen

Afb. 3 Badkamer, situatie voor renovatie, juni 2009.

Afb. 4 Badkamer tijdens renovatie, april 2012.

Afb. 5 en 6 Badkamer na renovatie, december 2013.

⁴ Mailwisseling Johan Kamermans.

waren nog aanwezig, maar het opvallendst was het tegelwerk.

De wanden waren voorzien van roomwitte tegels met daarop bloemmotieven en stengels in koper-groen en zandgeel. Halverwege de wand en vlak onder het verlaagde plafond liepen twee identieke horizontale sierstroken van twee tegels hoog. Op deze tegels stonden vier verschillende decors: gele lelies, van voren en van opzij gezien, en groene bladeren. Deze sierstroken werden aan de boven- en onderzijde afgebakend door donkergroene strips. Langs de vloer waren donkergroene plint-tegels gebruikt. De tussenliggende wandvlakken

hadden verticale banen met gestileerde bloemstengels en bladeren. Dit patroon, dat is opgebouwd uit acht verschillende tegels, herhaalt zich om de zeven tegels (afb. 3).

In de hoek, waar volgens de oude bouwtekeningen een vaste kast had gestaan, was het ontbrekende tegelwerk later aangevuld met bijpassende effen tegels. Deze weken wat betreft kleur iets af en hadden een grotere voeg. Dit was ook gedaan ter plaatse van een balkon-deur die men had

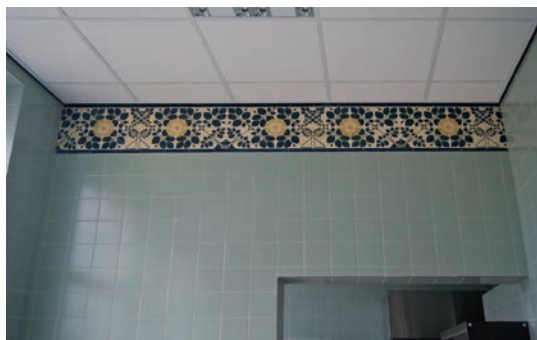
verkleind tot raam. In februari 2011 had ik over deze tegels contact met Johan Kamermans van het Nederlands Tegelmuseum. Op basis van het fotomateriaal dat toen beschikbaar was gaf hij aan dat het leek op werk van plateelbakkerij De Distel uit Amsterdam, maar dat het ook van een andere fabriek kon zijn.⁴

RENOVATIE

Naar aanleiding van mijn bezoek maakte ik een boekwerk met foto's en tekeningen van de villa in haar huidige en oorspronkelijke toestand. Dit bood ik Saxion aan en later bleek dat deze infor-

matie mede de reden was om de villa in oude glorie te herstellen. De villa kreeg een nieuwe functie als presentatie- en vergaderruimte. Voordat met de renovatie werd begonnen stond de villa een korte periode leeg en was er sprake van ongewenst bezoek. Mede door de graffiti maakte de ruimte tijdens de renovatie een desolate indruk (afb. 4). Afgezien van enkele boorgaten was het tegelwerk in de badkamer nagenoeg intact. Enkele tegels kwamen los bij het verwijderen van de scheidingswand. De badkamer werd toilet-ruimte en als contrast werd er een moderne, glanzende unit met twee wc's in gezet (afb. 5 en 6).

Afb. 7 Keuken tijdens renovatie, mei 2013.

Afb. 8 Keuken na renovatie, december 2013.

De unit kwam tegen de lange wand, maar was aan die zijde open, zodat de tegels zichtbaar bleven.

Voor het grootste deel van de villa bleek deze renovatie zowaar een archeologische opgave, waar ik ook als architect bij betrokken was. Verlaagde plafonds en gipsplaten werden verwijderd, waarbij stukken wandbespanning en een bijna compleet plafondrozet van de firma Silberling tevoorschijn kwamen. Bij het wegbikken van buitenmuren bleek dat de oorspronkelijke zuilen van de balkons waren ingemetseld.

KEUKEN

De vroegere keuken, die was verbouwd tot kantoor, werd in de nieuwe situatie weer een keuken. Tijdens het sloopp proces kreeg ik van de aannemer foto's van deze ruimte (afb. 7). Onder het stucwerk waren, tot mijn verrassing, volledig betegelde wanden tevoorschijn gekomen. Het patroon had dezelfde indeling als de badkamer met twee horizontale sierstroken. De tegels waren crèmekleurig en hadden acht verschillende bloemmotieven in zandgeel en oceaans-

⁵ Mailwisseling Henk Nijenhuis.

blauw. Hier was, vooral gezien de bladvorm, de roos als uitgangspunt genomen. De tegels van de sierstroken waren voorzien van zes verschillende diagonale decors. Twee gespiegelde tegels waren voorzien van een kwart vooraanzicht van de bloem, zodat vier tegels tezamen een hele roos vormden. Op deze tegels stonden ook bladeren en een gele bloemknop. De overige vier tegels van de sierstrook hadden gestileerde stelen, bladeren en rozenknoppen. Ter plekke van het vroegere fornuis waren de sierstroken uitgevoerd met effen tegels, waarschijnlijk om kosten te besparen. De plinttegels en strips waren donkerblauw. Ook hier waren de tussenliggende wandvlakken versierd met verticale banen van gestileerde bloemstengels en bladeren en herhaalde dit patroon zich om de zeven tegels. In tegenstelling tot de badkamer waren de tegels hier, met uitzondering van de bovenste sierstrook, zwaar beschadigd. De kapotte tegels werden verwijderd en de wanden werden voorzien van nieuw tegelwerk, waarbij de bovenste sierstrook uitgespaard en daardoor zichtbaar bleef (afb. 8).

RECONSTRUCTIE

Van beide ruimten maakte ik een gedeeltelijk aanzicht van de tegelwand en een overzicht van de individuele tegels (afb. 9-12). Ondanks de beschadigingen in de keuken was er nog genoeg materiaal om alle tegels te kunnen reconstrueren. Ik was benieuwd of ik kon achterhalen wie de producent van de tegels was en in juli 2013 kwam ik in contact met Henk Nijenhuis, gespecialiseerd in art-nouveautegels. Op basis van foto's

die ik hem mailde was hij ervan overtuigd dat dit De Distel moest zijn. De patronen kende hij niet en ze kwamen niet voor in de catalogi die hij bezat, maar volgens hem waren het zeker ontwerpen van Bert Nijenhuis, die tot 1911 voor De Distel werkte, en waren ze uitgevoerd op tegels van Sphinx.⁵

In de catalogus van De Distel komen enkele tegelambroseringen met plant- of struikdecors voor die wat betreft stijl en kleur overeenkomsten vertonen met de tegels van villa Serphos. Dit geldt voor serie 510 Gouden Regen, serie 520 Distel, serie 610 Hulst en serie 630 Clematis (afb 13-15). Serie 580 Roos en de keukentegels hebben (waarschijnlijk) dezelfde plant als basis, waarbij de bloem(en) in beide gevallen geel zijn en uit vier kwartcirkels bestaan (afb. 16). De kleur daarentegen verschilt (blauw en groen) en de tegels in de catalogus zijn minder gevuld, zodat ze meer achtergrond tonen.

ONDERZOEK

Mijn onderzoek lag hierna een tijd stil totdat Johan Kamermans in februari 2017 de situatie ter plekke kwam bekijken. Dankzij de scherven, met name van de keuken, die ik destijds uit de vuilcontainer had gehaald was het ook mogelijk om de achterzijde van de tegels te bekijken. De tegels waren aan de voorzijde 154 bij 154 millimeter en aan de achterzijde 153 bij 153 millimeter. Aan de achterzijde zaten acht verhoogde banen en de dikte van de tegel varieerde van 8 tot 9 millimeter. Dit zou kunnen wijzen op een tegel van Sphinx versie 1, die door De Distel werd

gebruikt.⁶ Bij nadere bestudering bleek volgens Johan Kamermans dat de tegels niet waren uitgevoerd in matglazuur, dat gebruikt is voor de andere bekende lambriseringstegels van Bert Nienhuis voor de Distel. Dit spreekt weer tegen de toeschrijving aan deze Amsterdamse plateelbakkerij.

Na het afschrappen van specieresten kwam op twee keukentegels een diagonaal kruis of X tevoorschijn (afb. 17). Doordat bijna alle tegels van de badkamer nog tegen de muur zaten, waren daarvan slechts enkele losse scherven beschikbaar. Hiermee kon worden bepaald dat de tegels in beide ruimten dezelfde afmetingen en baanpatronen hadden. Aangezien ook de stijl van de voorstellingen, de achtergrondkleur en de gele kleur aan de voorkant met elkaar overeenkwamen kon worden gesteld dat de tegels van dezelfde fabrikant waren. De kans dat deze ontwerpen speciaal voor de opdrachtgever waren gemaakt acht ik klein, aangezien de meeste andere sierelementen, zoals plafondornamenten, rechtstreeks uit catalogi kwamen. Bovendien behoorde de familie, hoewel niet onbemiddeld, niet tot de toplaag van de bevolking die zich dergelijke ontwerp opdrachten kon permitteren. De plint- en striptegels waren duidelijk van een andere fabrikant. De kleuren waren veel donkerder en intenser dan van de overige tegels. Achter op een blauwe plinttegel stonden 'A.M.Ltd' en 'England', alsmede de letter A. Dit duidt op een product van Alfred Meakin Ltd uit Tunstall, Staffordshire. Op de striptegels stond alleen 'England' met verschillende nummers.

In mei 2017 kwam ik via het Keramisch Museum Goedewaagen in contact met Friggo Visser, lid van de Distel-documentatiegroep. Na bestudering van het beschikbare beeldmateriaal gaf hij aan dat de tegels op basis van archiefmateriaal niet aan De Distel konden worden toegeschreven. Tevens wees hij erop dat kleinere fabrieken vóór de invoering van de Auteurswet in 1913 geregeld ontwerpen van de grotere en bekende fabrieken namaakten.⁷

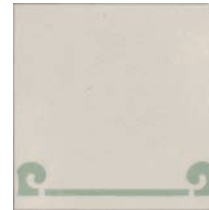
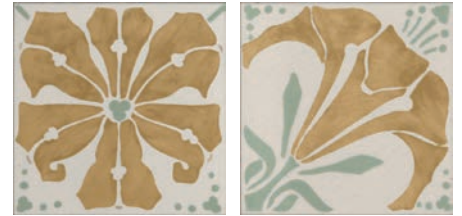
CONCLUSIE

De voormalige villa van Izak Serphos in Enschede is bijna 70 jaar een natuurhistorisch museum geweest. Na een periode van leegstand en herstel, is het tegenwoordig in gebruik als vergaderlocatie. Het geeft een mooi voorbeeld van hoe een historisch interieur wordt aangepast aan de vereisten voor hedendaags gebruik, met behoud van de oorspronkelijke elementen.

Het tegelwerk van rond 1910, zoals aangetroffen in de voormalige badkamer en keuken, vertoont opvallende gelijkenissen met de ontwerpen van Bert Nienhuis voor De Distel uit die tijd. In de catalogi van deze plateelbakkerij, die bij meerdere instanties bewaard zijn, komen de ontwerpen uit de villa echter niet voor. Daardoor kunnen de tegels (vooralsnog?) niet met zekerheid aan De Distel worden toegeschreven.

⁶ Jan Pluis, *Nederlandse Tegels 1900-2000*, Leiden 2008, 57 en 86.

⁷ Mailwisseling Friggo Visser.

Afb. 10 Bandtegels badkamer
(foto's auteur).

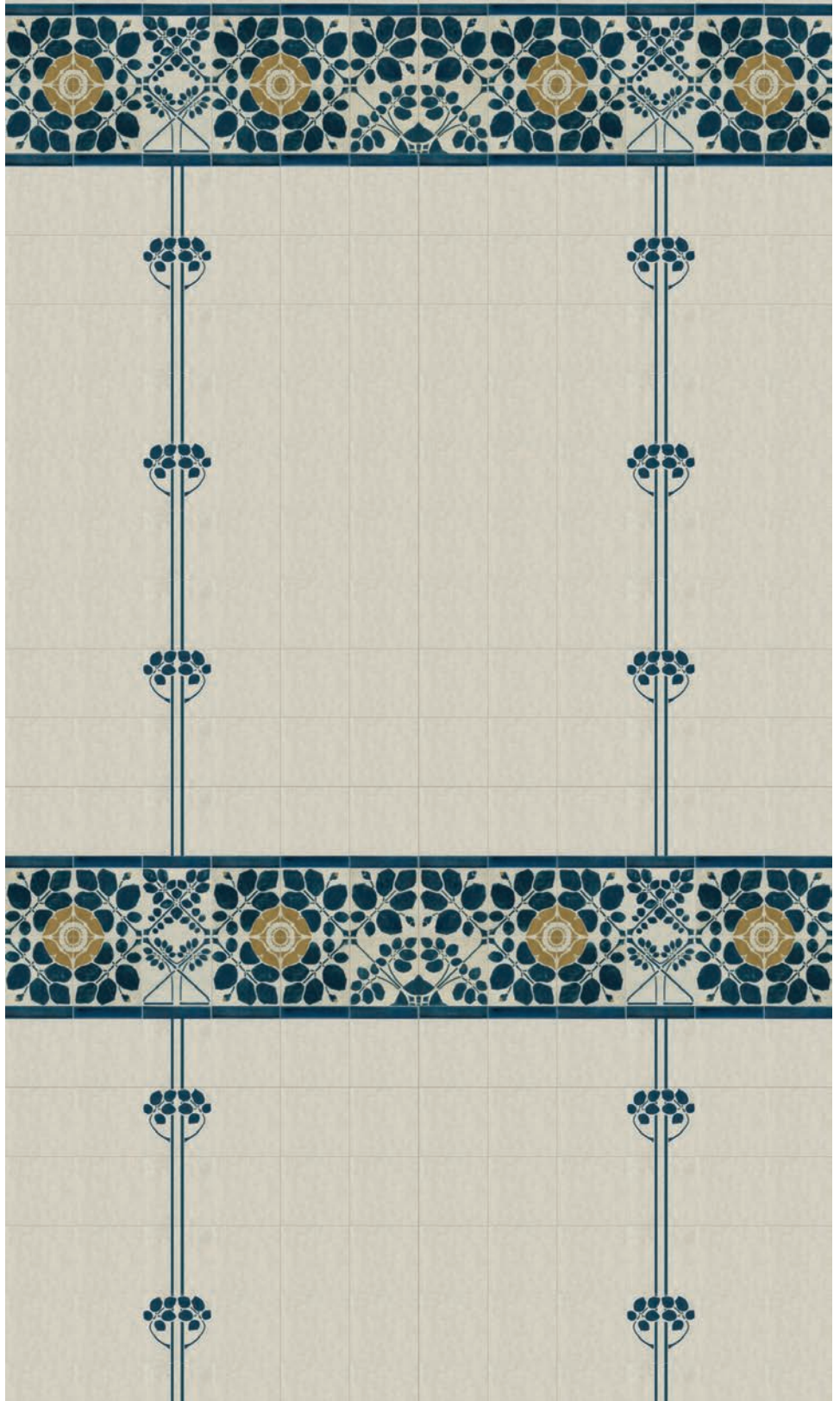
Afb. 9 Bandfragment badkamer
(reconstructie auteur).

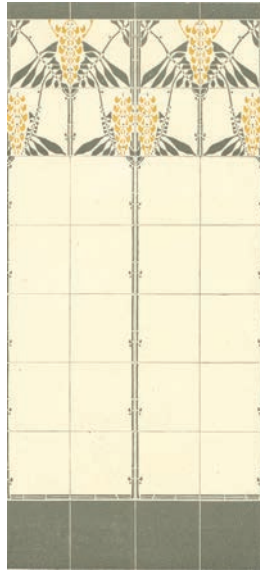
Afb. 12 Bandtegels keuken
(reconstructie auteur).

Afb. 11 Bandfragment keuken
(reconstructie auteur).

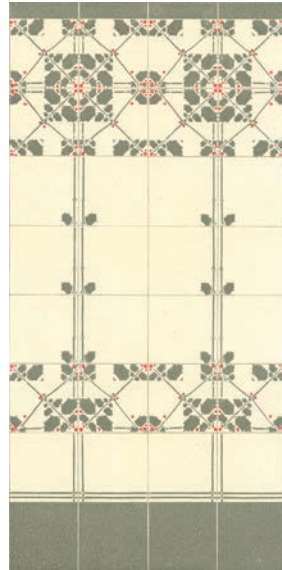

Afb. 17 Achterzijde tegel-fragment keuken.

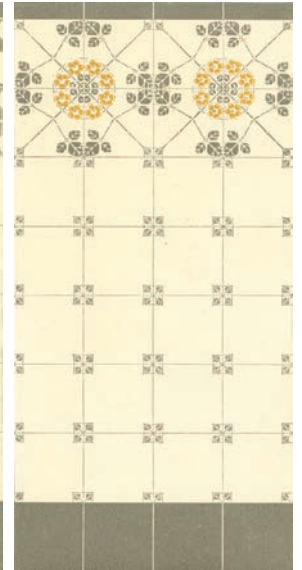
Afb. 13 Catalogusblad *De Distel*, serie nr. 510, decor *Gouden Regen* (coll. Nederlands Tegelmuseum).

Afb. 14 Catalogusblad *De Distel*, serie nr. 610, decor *Hulst* (coll. Nederlands Tegelmuseum).

Afb. 15 Catalogusblad *De Distel*, serie nr. 630, decor *Clematis* (coll. Nederlands Tegelmuseum).

Afb. 16 Catalogusblad *De Distel*, serie nr. 580, decor *Roos* (coll. Nederlands Tegelmuseum).

OVER DE AUTEUR

Leon Brokers (1973) werkt als architect bij IAA Architecten in Enschede. Dit bureau is gevestigd in een fabrikantenvilla van de familie Menko, ontworpen door architect Karel de Bazel. Hierin ligt de aanleiding voor zijn bouwhistorisch onderzoek naar De Bazel en naar vooroorlogse (fabrikanten)villa's in en om Enschede.

AN UNKNOWN DESIGN BY DE DISTEL POTTERY? VILLA SERPHOS IN ENSCHEDE (1910)

The villa that Izak Serphos (1858-1920) had commissioned to be built in Enschede in 1910 was a Natural History Museum for seventy years after 1939. It was unoccupied for some time, then restored and now has a representative function for Hogeschool Saxion (Saxion University of Applied Sciences). It is a fine example of how a historical interior has been adapted to the requirements of present-day use while retaining original features.

The decorative tiling from around 1910 in the former bathroom and kitchen bears a striking resemblance to Bert Nienhuis' designs for De Distel Pottery from that time. However, these decors are not found in the catalogues known to us, which makes the attribution uncertain.